

Оригинални научни рад
Образовање и васпитање (Штампано изд.). –
ISSN 2956-1779. - God. 20, br. 23 (202), стр. 57-76
37.017:17

37.015.31:17.022.1
COBISS.SR-ID 172232713
DOI: [10.5937/obrvs20-58513](https://doi.org/10.5937/obrvs20-58513)

Рад примљен: 27. 4. 2025.
Рад прихваћен: 19. 6. 2025.

САМОПРОЦЈЕНЕ НИВОА МОРАЛНОГ РАЗВОЈА УЧЕНИКА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ У ОДНОСУ НА ЊИХОВА СОЦИО – ПЕДАГОШКА ОБИЉЕЖЈА

Марија Ж. ТОМИЋ⁵

Универзитет у Бањој Луци, Филозофски факултет Бања Лука, Босна и
Херцеговина

Бране Р. МИКАНОВИЋ⁶

Универзитет у Бањој Луци, Филозофски факултет Бања Лука, Босна и
Херцеговина

⁵  <https://orcid.org/0009-0000-9738-2946>, e-mail: marija.tomic93@hotmail.com

⁶  <https://orcid.org/0009-0007-7599-1645>

САМОПРОЦЈЕНЕ НИВОА МОРАЛНОГ РАЗВОЈА УЧЕНИКА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ У ОДНОСУ НА ЊИХОВА СОЦИО—ПЕДАГОШКА ОБИЉЕЖЈА

Сажетак: Морални развој ученика у основној школи представља темељни дио њиховог свеукупног развоја и обликује начин на који дјеца разумију појмове добра, зла, праведности, поштовања и одговорности. Током основношколског периода, ученици пролазе кроз значајне промјене у начину размишљања, понашања и односа према друштву, што у великој мјери обликује њихово непосредно окружење – породица, школа, вршњаци и шира заједница. Циљ рада је утврдити да ли се ниво моралног развоја ученика разликује у односу на њихова социо-педагошка обиљежја. У ова обиљежја смо сврстали пол ученика као и разред који похађају. Истраживање је спроведено на узорку од 1203 ученика осмих и деветих разреда основне школе на територији града Бањалука. Подаци су прикупљени помоћу Скале нивоа моралног развоја - СНМР која је креирана за потребе истраживања. Добијени резултати су доказали да постоји статистички значајна разлика у корист ученица женског пола када је у питању самопроцјена нивоа моралног развоја. Ученици осмих разреда постижу боље резултате, али разлике нису статистички значајне. Добијени резултати су корисни за даље усмјеравање васпитно-образовне праксе као и будућа истраживања моралног развоја дјеце.

Кључне ријечи: морални развој, пол ученика, разред ученика.

УВОД

Морални развој ученика основне школе представља кључни аспект њиховог одрастања и социјализације, који има дубок утицај на формирање њихових вриједности, увјерења и понашања. Основна школа је период у којем се дјеца први пут сусрећу са различитим друштвеним и етичким изазовима, те је од кључне важности да се у том периоду развије њихова способност за морално расуђивање и етичко поступање. Морални развој није само индивидуални процес, већ је дубоко повезан са социо-педагошким обиљежјима као што су пол, разред, породица, образовање родитеља и материјални статус ученика. Ова обиљежја могу значајно утицати на начин на који ученици разумеју и примјењују моралне принципе, те на њихову способност за емпатију, правду и толеранцију. Социо-педагошки фактори као што су породична динамика, однос ученика према наставницима и вршњацима, као и општа друштвена и економска ситуација, играју значајну улогу у обликовању моралног система дјете. Поред тога, образовање и васпитање које ученици добијају у школи, али и у својој блиској околини, представљају оквир у коме они развијају своје моралне ставове и поступке. Разумијевање утицаја ових фактора и њихове интеракције са развојем моралних компетенција може нам помоћи да боље схватимо како различите социо-педагошке околности обликују будуће чланове друштва који ће бити одговорни и свјесни своје улоге у друштву. Циљ овог рада је да истражи разлике у самопроцјенама нивоа моралног развоја ученика основне школе са полом и разредом ученика, као и да истакне значај образовног система и породице у развоју моралних вриједности младих.

КОЛБЕРГОВА ТЕОРИЈА МОРАЛНОГ РАЗВОЈА

Једна од познатијих теорија о моралности јесте теорија Лоренса Колберга, професора на Харварду. Колберг је свој концепт моралности темељио на теорији о когнитивном развоју дјете. У својим истраживањима он се служио техником постављања моралних дилема, по узору на Пијажеа. На основу одговора испитаника Колберг је развио теорију о три нивоа моралног развоја, од којих се сваки састоји од двије фазе

(ZhangZhao, 2017). С обзиром да се већ тада говорило о већем броју фаза моралне зрелости, јасно је зашто ово поље још увијек није у потпуности истражено. Без обзира што постоји велики број научних радова на тему морала код дјеце, многа питања још увијек чекају одговоре. Моралне дилеме, које су један од кључних начина да се утврди зрелост појединца и данас се користе у наставним плановима и програмима кроз различите наставне предмете. Дилеме настале крајем XX вијека се користе и данас у сврху разних истраживања и трагања за новим резултатима у пољу моралног васпитања. Једна од најпознатијих дилема је Хајнцова морална дилема: *У некој европској земљи жена је болесна од специфичне врсте рака. За ту болест дуго није било лијека и тек скоро је пронађен од стране једног истраживача. Љекар је објаснио Хајнцу да би тај лијек могао спасити живот његовој супрузи. Међутим, Хајнц није имао довољно новца за куповину лијека, јер је проналазач наплаћивао много више него што Хајнц може да заради. Хајнц је успио да скупи само пола суме која је потребна за куповину лијека. Тада је замолио проналазача да му спусти цијену лијека или да уплату подијели на рате. Хајнц је објаснио проналазачу да му очајнички треба лијек за супругу која умире. Међутим, проналазач га је одбио уз објашњење да жели да наплати своје заслуге за рад и проналазак ријетког лијека. Очајни Хајнц је провалио у кућу проналазача током ноћи и украо лијек* (Kolberg, 1963). У први мах већина одраслих нема двојбе када је поменута дилема у питању. Међутим, када са дјецом различитог узраста продискутујемо о питању исправности Хајнцовог поступка, можемо добити различите одговоре. Већина одраслих испитаника би пронашла разумијевање и оправдање за учињену крађу, међутим код дјеце одређеног узраста то није случај.

Колбергова теорија моралног развоја се не односи само на дјецу него и на адолесценте и одрасле. Код одговора на моралне дилеме није само битан одабир одговора него објашњење и разлог којим се оправдава одређени поступак (Raboteg-Šarić, 1997). Морална зрелост се не одређује само на основу простог одговора на дилему него на основу његовог објашњења. Разлози због којих правдамо нечији поступак говоре о томе на ком смо стадијуму зрелости. На основу одговора дјеце на различите конфликтне ситуације, Колберг је одређивао степен њихове зрелости (Vasta, HaithiMiller, 1998). Уколико се вратимо на горе

наведени примјер дилеме, можемо дефинисати шест различитих одговора које описују сваку фазу развоја:

1. Хајнц није смио украсти лијек. Због тог поступка би био лопов и био би кажњен затвором;
2. Хајнц је оправдано украо лијек јер треба жена да га пази, тако да му је важан њен опоравак;
3. Хајнц је учинио праву ствар јер би га околина више цијенила, а и жена свакако то очекује од њега;
4. Никако није смио украсти лијек. Када би се сви тако понашали, не би било ни реда ни закона. Сви морају да се придржавају закона;
5. Хајнц је исправно поступио. Крив је апотекар јер је прескупо наплаћивао лијек. Апотекар је неправедно користио правило које није на добробит других;
6. Хајнц је исправно поступио. Живот је важнији од новца, свако заслужује да живи (Pemington, 2001).

На основу горе наведених објашњења Колберг је формирао три нивоа развоја и у сваком по двије фазе. Први и најнижи ниво представља предконвенционалну моралност. Као што се из примјера види, овај ниво подразумијева слијепо поштовање друштвених правила. Ауторитет је неприкосновен, те се постављени принципи не доводе у питање (Šarić, 1995). Основна карактеристика овог стадијума је што испитаник анализира само чин, али се не бави мотивом датог поступка. У том случају, дјеца поступак Хајнца оштро осуђују јер он крши закон, а то није дозвољено. Колбергов узорак испитивања су били дјечаци од 10 до 16 година од којих је већину поново испитао на сваке три године. На основу резултата тог истраживања јасно је да дјеца у зависности од узраста дају различите одговоре на исте моралне дилеме. Односно да се њихова објашњења са годинама мијењају. „Приликом покушаја разумијевања моралног развоја све теорије се слажу око поставке да се савјест почиње развијати у раном дјетињству. Такође, већина тих теорија прихвата да је у почетку дјечја моралност екстернално контролисана од стране одраслих, док с временом постаје регулисана унутрашњим стандардима“ (Babli, 2012:3).

Морално расуђивање се увијек одвија истим редослиједом, али не могу сви да постигну све фазе развоја. У оквиру предконвенционалне моралности постоје два нивоа, а то су

хетерономна моралност и индивидуалност. Прва и темељна фаза се односи на слијепо поковање правилима без укључивања критичког мишљења. Карактеристично понашање за овај ниво зрелости је поштовање правила само из разлога што их је поставио ауторитет (Kohlberg, 1968). У најчешћем случају то су родитељи или васпитачи. Једини мотив за игру по правилима, у овом случају је страх од казне. У таквим дилемама дјеца не могу објективно да процијене да ли је наведени поступак исправан јер вриједност живота често упоређују са материјалном вриједношћу. У овој фази је карактеристично и егоцентрично понашање, које се односи на немогућност дјеце да сагледају ствари и ситуацију из другог угла. Свијет гледају из своје перспективе без идеје да други људи размишљају и реагују другачије.

Појам егоцентричног понашања се појављује и у Пијажеовој когнитивној теорији. Наиме, Пијаже наводи да постоје четири степена когнитивног развоја: сензомоторичко, предоперацијско раздобље, раздобље конкретних операција и раздобље формалних операција. Егоцентризам је специфичност предоперацијског раздобља које обухвата период од 2 до 7 године. У том периоду дијете може анализирати свијет само из своје перспективе, и сматра да га тако виде и други (Piaget, 1970). Управо ова врста размишљања се помиње и у Колберговом првом стадијуму моралности.

Друга фаза у оквиру предконвенционалног нивоа се односи на индивидуалност и инструменталност, приликом чега дјеца у процјени узимају у обзир да ли се задовољавају властите потребе. Дјеца тада најчешће закључују да се правилне одлуке темеље на властитим интересима. Они схватају да постоје и другачије спознаје у односу на њихову, али и даље нису у могућности да ситуацију гледају из угла друге особе (Vasta, Haith I Miller, 1998). Кроз ову фазу дјеца постају свјесна да појединац треба да води рачуна сам о себи. Бити моралан из угла дјетета на овом нивоу, подразумијева да чинимо ствари за властито добро. У конкретном примјеру Хајнцове дилеме, дјеца која оправдају Хајнцов поступак воде се постулатима добробити за самог Хајнца. Другачије речено, Хајнц ће украсти лијек и ако његова жена преживи он ће бити херој. Док је прва фаза оријентисана искључиво на избјегавање казне, односно на осуђивање крађе из страха од затвора, друга фаза је усмјерена на личну промоцију и друштвено прихватање. Наведене моралне дилеме не откривају

само стадијум моралног развоја него и дјечије когнитивне могућности да разумију и објасне своје ставове на одређенезамишљенеситуације.

Други стадијум моралног развоја је конвенционални и односи се на усвајање друштвених норми и правила. На овом стадијуму дјеца имају карактеристике моралног понашања али су изазвана спољним фактором, а не личним интересима. Прецизније речено, понашање је у складу са правилима у циљу конфронтације у друштвену заједницу и стварања позитивних међуљудских односа (Berk, 2008). С обзиром да је познато колико је дјеци важно да буду прихваћена од стране вршњака и социјалног окружења, није чудно да друштвена правила прихватају без поговора. У овој фази не постоји критичко мишљење усмјерено на постављене норме, нити потреба да се истим одупире. Циљ понашања и дјеловања на овом узрасту усмјерен је на лојалан однос према друштву и потребу идентификације са вршњацима (Vujić, 1981). С обзиром да су дјеца свјесна да посљедице лошег понашања и кршења друштвених правила неће сносити само друштво него и они сами, постављене норме се не доводе у питање. У том периоду није фокус на личним интересима појединца нити на његовој потреби за властитим самоопредјељењем и доказивањем. Прва фаза на овом нивоу моралности дефинише се као „бити добра дјевојчица—добар дјечак“ (Vlah, 2012). Као што сам назив каже, у овом периоду дјечије понашање се процјењује искључиво на основу тога да ли се понашају у складу са задавним нормама. Моралност се поистовијећује са потребом да се испуне очекивања ближњих (Mrnjaus, 2008). Уколико се дјеца опиру ауторитету постављених правила, јасно је да нису досегли наведени стадијум моралног развоја. Интерперсонални односи и међусобна очекивања су кључне ствари за дефинисање релација у овом животном периоду. Бити члан друштва значи остварити адекватне интерперсоналне односе. Остваривање оваквих односа није могуће без испуњавања међусобних очекивања која се темеље на прописима постављеним од стране друштвене заједнице.

Док је за предконвенционални степен адекватна моралност због страха од ауторитета, на овом нивоу можемо говорити о страху од одбацивања. Бити прихваћен, као циљ који подразумева усвајање одређеног степена моралности индивидуе. „Дубока приврженост родитељима, емпатија према

значајним особама, послушност ауторитетима доприносе физичком опстанку особе у овој фази. Емоције, размишљање и понашање субјекта потпуно контролише одређени ауторитет“ (Stipić, 2021: 7). Основно питање које се поставља из свега наведеног је ко поставља правила којима појединац треба да се прилагоди. Као што је могуће претпоставити, правила која је неопходно поштовати како бисмо били прихваћени у ширем социјалном окружењу су управо она која већина људи сматра исправним. На овом узрасту дјеца постају свјесна и златног правила које се односи на реципроцитет дјеловања (Mrnjaus, 2008). Златно правило подразумијева међуљудске односе засноване на правди и једнаком понашању између појединаца. Једноставније речено, немој чинити другима оно што не би хтио да други чине теби (Vasta, Haith i Miller, 1998). Овакво схватање моралности је дјечи приступачно и лако објашњиво. Принципе попут овога је лако објаснити на свакодневним животним примјерима, тако да дјеца немају проблем усвајања чињеница које су им апстрактне и нејасне. Већ на овом узрасту дјеца уче међусобно уважавање, сарадњу и поштовање. У том периоду је посебно важна улога вршњака, заснована на међуљудској толерантној комуникацији као основи моралног развоја (Vujić, 1981). Иако је улога одраслих, посебно родитеља у животу дјетета јако важна, за здрав развој неопходна је сарадња са вршњацима и ширим социјалним окружењем.

Последњи стадијум по Колбергу је постконвенционални. На овом нивоу битна је добробит и појединца и друштва. Међузависност индивидуе и социјалног окружења је прожета моралним начелима и принципима. С обзиром да је закон креиран тако да штити интересе појединаца, а појединци су дужни да исти поштују као основу моралног понашања, јасно је да су ове релације неоспориве. За разлику од првог стадијума када се поштовање правила не доводи у питање, код постконвенционалне моралности уколико закон не штити људска права, његово кршење се може оправдати. Из овога можемо закључити да појединац мора да има изграђену способност критичког мишљења и логичког расуђивања, јер је на њему да процијени да ли су постављена морална начела исправна (Šarić, 1995). За овакав вид просуђивања неопходно је имати критички освјештено дијете које може да анализира и промишља исправност постављених начела. У овом случају морално

расуђивање је базирано на личним моралним начелима (Rathaus, 2000). Ову фазу моралног развоја достиже мањи проценат људи и то након двадесете године (Mrnjaus, 2008). Иако теоријски гледано овај ниво моралности дјелује једноставно и блиско сваком појединцу, понашање у складу са наведеним није толико често. Као и претходна два стадијума, постконвенционални ниво се састоји од фазе друштвених уговора и индивидуалних права (Pennington, 1997). Већ у називу нивоа је јасно представљена повезаност друштвених правила и моралног расуђивања појединца. Бити члан друштва истовремено значи поштовати друштвене норме али и имати право њиховог ревидирања и критичког просуђивања. Такође, није необично кршење правила или њихово мијењање уколико су вриједности попут слободе и љубави на било који начин угрожене (Mrnjaus, 2008). Посљедњи и највиши ниво моралности се односи на универзална етичка начела. На овом нивоу се подразумејева поштовање личности сваке особе и једнакост свих. Без обзира на закон, појединац треба да се понаша у складу са властитом свијешћу и етичким принципима која вриједе за сваког појединца (Berk, 2015). Људи би требали да се понашају у складу са наведеним, због универзалних принципа и осјећаја дужности да се иста поштују.

СХВАТАЊЕ МОРАЛА КОД ДЈЕЦЕ

У току одрастања дјеца пролазе кроз различите фазе моралног раста и развоја. Њихов доживљај спољашњег свијета и појам добра се мијења у зависности од узраста. Процјену исправности поступака дијете врши у складу са критеријумима који се мијењају у различитим животним етапама. Морално сазријевање је природан и незаустављив процес, који је истовремено потребно подстицати и усмјеравати. „Према Аристотелу разум је тај који усмјерава вољу на морално дјеловање, дакле, чини се како у том смислу нема напетости између тих двију врста способности“ (Томашевић, 2011: 9).

Породица, школа, вршњаци као и средства масовне комуникације у великој мјери утичу на морално васпитање дјеце свих узраста. Анализом епохалних дјела свјетске књижевности дјеца изграђују мишљење о моралу и моралном понашању и дјеловању. На примјеру свјетских класика попут Ане Каренине

(Толстој), Процеса (Кафка) или Злочина и казне (Достојевски), дјеца мијењају своје ставове о томе који су поступци морални. Поједине анализе бајки и басни у основној школи, говоре о важности преношења моралних поука на дјецу још у раном узрасту. „У настави, басне имају кључну улогу у моралном и интелектуалном развоју ученика. Њихова употреба подстиче дискусију, креативност и развој језичких вјештина. Кроз читање и анализу басни, ученици се суочавају са различитим моралним дилемама, уче о посљедицама понашања и развијају своју моралну свијест“ (Tasić–Randelović, 2024: 105). Питања која су предмет различитих текстова у школи, могу да буду први сусрет дјеце са будућим дилемама које живот носи. „Бајке у својим многоструким видовима преносе дјетету поруку да је борба против огромних тешкоћа у животу неизбежна, да се чини суштински дио људског постојања – али да човјек, уколико не устукне, већ се не поколебљиво суочава с неочекиваним и често неправедним тегобама, савладава све препреке и на крају излази као побједник“ (Soleša, 2021: 17).

Једно од битних питања којима се баве данашњи педагози и психолози јесте колико је морал угрожена категорија у XXI вијеку. Немогуће је занемарити и утицај модерне технологије на морални развој дјеце. „Логична посљедица затварања у виртуелни свијет често милитантних игрица је одвајање од реалности, других људи, повећање агресивног понашања, неосјетљивости на насиље, аутистично понашање и све веће усамљивање“ (Trebješanin i Korunović-Torma, 2023: 105).

С обзиром да се људи не рађају као морална бића, неоспоран је утицај средине и социјалног контекста. Степен моралног развоја дјеце се огледа и кроз различите облике моралног понашања. Тежак и Чудина-Обрадовић (2005, према Zubak, 2017) наводе да постоји пет облика моралног понашања. Основни облик понашања огледа се у дјечијој пристојности, односно прихватању одређених правила која најчешће креирају родитељи. Правила се односе на одржавање уредности, личне хигијене, спремања играчака и слично. Овај облик понашања се учи у свакодневном животу као и на основу личног примјера родитеља и учитеља. Као што је већ познато, дјеца не слушају шта одрасли говоре, него гледају шта раде – лични примјер је најбољи пут ка успјеху. Ова врста понашања најчешће је праћена емотивним реакцијама васпитаника. Уколико се правило, тј.

лијепо понашање прекрши, код дјеце се јавља осјећај кривице и стида (Težaki Čudina-Obradović, 2005, према Zubak, 2017). За развој овог облика моралног понашања можемо претпоставити да је најодговорније васпитање у оквиру породице. С обзиром да ове вјештине дијете треба да развије још прије поласка у школу и стапања у ширу заједницу, неопходно је оспособити и родитеље на пољу моралног васпитања предшколаца.

Самоконтрола је облик понашања једнако битан у свим сегментима живота, свим узрастима и социјалним контекстима. Саморегулација понашања и емоција, стрпљивост, промишљеност, марљивост су особине које је потребно подстицати у породичном и социјалном окружењу. Породица уз помоћ предшколске установе треба континуирано да ради на спречавању себичности, охолости, неумерености и осталих неприхватљивих облика понашања (Zubak, 2017). „Ако неко дјете направи нешто што васпитач сматра да није требало да направи, нпр. једно дјете удари друго, онда ће васпитач доћи до оба дјетета и показати им да није лијепо ударити некога јер је онда друго дјете тужно и боли га. А када једно дјете помогне другом у некој ситуацији, онда ће васпитач наградити такво понашање с похвалом и нагласити да је то добро понашање“ (Zubak, 2017:11). Појединац који не развије на вријеме одређени степен самоконтроле, може да има посљедице у школском окружењу као и каснијим колективима којима буде припадао. Иако се постулати моралног понашања уче у оквиру породичног васпитања, поједини аутори наводе да се на морално оспособљавање може гледати као на учење вокабулра (Fullinwider, 1991). Циљ моралног васпитања извучен из ове поставке доказује да моралност дјеце не треба да се своди на усвајање моралних норми, него на дјеловање и коришћење наученог у пракси. Циљ проширења вокабулра није само учење нових израза, него и у ком контексту користити научено. Поред тога што дјеца треба да усвоје конкретна правила, неопходно је да их рационално користе и разумију. Васпитањем је потребно подстицати на критичко промишљање сваког поступка и правила.

Морално васпитање у оквиру школе је могуће на основу посебне организације коју Притчард (1993) назива истраживачка заједница. Овако замишљен образовни концепт би подразумевао усвајање моралних догми на основу промишљања и заједничке дискусије о сваком проблему. Оваквом организацијом би се

допринијело развоју критичког мишљења, моралности и рационалности, чиме би се унаприједило функционисање комплетне заједнице. Циљ рационалног усвајања моралних норми јесте у формирању карактера појединаца као будућих самосталних индивидуа. Посебна прилика за развој моралности ученика су часови одјељенске заједнице, када се дискутује и ради на свим проблемима тог одјељења. Проблеми који се појављују у окружењу сваког дјетета треба да буду разматрани из угла цијеле друштвене заједнице, јер једино у том контексту је могуће њихово потпуно разумјевање. Исти принцип рада је могуће организовати и у предшколској установи, када би умјесто строгих правила чије кршење би резултирало казнама, увели дискусију са цијелом групом. Када би дјеца разумјела сва правила која су им прописана од стране одраслих, било би далеко мање искакања из задатих образаца понашања.

У теоријама се могу пронаћи становишта да се људи рађају са одређеним моралним начелима, те се поставља питање да ли је учење моралности уопште потребно. Уколико узмемо примјер садржаја из наставног плана и програма основне школе, јасно је да се дјеца кроз различите теме сусрећу са питањем добра и зла. Теме криминала, болести, религије, научних метода и било која друга друштвено значајна питања истовремено подразумевају дискусију о моралном аспектима појаве (Pritchard, 1993). Разна социјално актуелна питања могу бити неисцрпан извор за развој дјечије моралности, ставова, понашања и критичког мишљења. Битно је нагласити и суштину и циљ моралног васпитања и поставки моралних норми. Гаус (2010) наводи да је за функционисање било које групе неопходно поштовање одређених моралних правила. Из овакве формулације јасно је да је морално васпитање императив модерног доба, с обзиром да без моралног појединца нема ни складног друштва. „Није постојала, не постоји, нити ће икада постојати људска заједница у којој не би биле дате бар неке норме, нека правила према којима се управљају и регулишу људски поступци“ (Вукасовић, 1993: 20). С обзиром да план рада школе има задатак да дјецу слабијих когнитивних способности кроз различите активности усмјери и побољша, поставља се питање да ли исто важи и за дјецу нижег моралног развоја.

Одсуство моралности сваког дјетета директно утиче на формирање будућег друштва. На развој моралности код дјеце

велики утицај има и одрастање у одређеној средини тј. традиционалан приступ моралном оспособљавању (Gaus, 2010). Гаус овај појам тумачи као сва правила средине које дијете треба да прихвати јер су већ унапријед задата. Негативна страна ове врсте образовања је недостатак критичког расуђивања и потреба да се одређена правила и стандарди усвоје безусловно и без претходног разматрања о њиховој исправности. Данас се посебна пажња придаје образовању дјеце већ од раног узраста, јер образовање подразумијева најнужније активности које се стално обнављају кроз долазак нових људских бића (Burroughs, 2018). Већ од предшколског узраста дјеца треба да развијају и усвајају етичке концепте правде, једнакости, толеранције, саосјећања и емпатије.

САМОПРОЦЈЕНЕ НИВОА МОРАЛНОГ РАЗВОЈА У ОДНОСУ НА СОЦИО-ПЕДАГОШКА ОБИЉЕЖЈА

На основу постављеног циља истраживања који гласи: Утврдити самопроцјене нивоа моралног развоја ученика основне школе у односу на њихова социо-педагошка обиљежја, формулисане су следеће хипотезе:

1. Разлике у ставовима и нивоу моралног развоја (морална знања, морална увјерења и морално понашање) у односу на пол ученика нису статистички значајне.
2. Разлике у ставовима и нивоу моралног развоја (морална знања, морална увјерења и морално понашање) у односу на разред ученика нису статистички значајне.

За прикупљање података кориштена је Скала нивоа моралног развоја ученика – СМРУ. Скала Ликертовог типа конструисана је намјенски за потребе истраживања и састоји се од 60 тврдњи распоређених у три субскеале. Првих 20 тврдњи се односи на морална знања, затим других 20 на морална увјерења, и посљедња субскала, односно посљедњих 20 тврдњи, на морално понашање и дјеловање. Овим инструментом би требало да се утврди на ком нивоу моралног развоја се налазе ученици. Коефицијент скале моралног развоја ученика има релијабилност $\alpha = 0,92$ за цијели инструмент. Прва субскала $\alpha = 0,83$, друга $\alpha = 0,78$ и трећа $\alpha = 0,87$. Инструменти су анонимно примјењени,

због прикупљања што искренијих одговора, те сумирања закључака који би имали употребну вриједност у будућој пракси.

Ниво моралног развоја у односу на пол ученика

Код анализе моралног развоја у односу на пол, резултати т-теста потврђују да постоји статистички значајна разлика у нивоу моралних знања и понашања у корист женског пола. Женски пол је на вишем нивоу моралних знања и понашања у односу на мушки.

Табела 1. Ниво моралног развоја ученика у односу на пол

Пол	N	M	SD	t	df	Sig.
Знање мушки	598	70,38	10,42	-7,03	1201	0,00
женски	605	74,06	7,64			
Увјерења мушки	598	59,32	9,65	-1,83	1201	0,07
женски	605	60,23	7,47			
Понашање мушки	598	51,53	10,06	-7,19	1201	0,00
женски	605	55,39	8,51			
Укупно мушки	598	181,23	26,66	-6,27	1201	0,00
женски	605	189,67	19,60			

***Статистички значајна разлика на нивоу 0,01*

Теоријско утемељење за ову претпоставку налазимо у тврдњама Карол Гилиган (1982), која говори о моралу правде и моралу брижности као категоријама које су карактеристичне за одвојене полове. „Морал брижности наглашава повезаност међу људима и Гилиган сматра да се та врста морала развија у већој мјери код испитаница женског пола због њихове ране повезаности с мајком. Моралност правде, с друге стране, раније се појављује код мушког пола, будући да развој идентитета мушкараца у односу с мајком дјелује на перцепцију одвојености и индивидуализације у том односу“ (Giligan, 1982, према Петровић, 2011: 18).

Слично испитивање је реализовано на узорку од 289 испитаника у Задру и Сплиту где је циљ био утврдити разликују ли се жене и мушкарци у погледу моралног расуђивања и хуманистичке конзервативне оријентације. Обрадом резултата доказано је да разлика није значајна у индексу моралног расуђивања и хуманистичке оријентације али да ипак постоји код варијабле конзервативне оријентације при чему су испитанице

женског пола биле на значајно вишем нивоу (Vuković, 2016). У поређењу са нашим истраживањем, Вуковић је имала старије испитанике за узорак од 18 до 65 година те је могуће да су давали друштвено прихватљиве одговоре.

Нека истраживања нису утврдила разлике између испитаника мушког и женског пола у моралном расуђивању (Maqsud, 1998). Истраживање моралности, емпатије и алтруистичког понашања Матеје Милјић (2019) дјелимично објашњава однос моралног расуђивања и пола испитаника. У истраживању је учествовао $N = 331$ учесник, односно студенти Правног факултета, Факултета за одгојне и образовне науке те Грађевинског факултета у Осјеку. „Резултати показују постојање полних разлика у емпатији и доменима бриге и чистоће, при чему женске испитанице остварују више резултате од мушкараца у наведеним мјерама. Емпатија и домен ауторитета значајни су позитивни предиктори алтруистичког понашања, док доприноси пола, доби, моралног расуђивања те осталих домена моралности нису потврђени“ (Miljić, 2019: 1). С обзиром да се у нашем истраживању показала значајна разлика у моралним знањима и понашању, јасно је да је и емпатија о којој говори Миљић дио моралног расуђивања. Истраживања пола и моралности нису конзистентна, те су резултати нашег истраживања битни за тренутну праксу али и будућа педагошка истраживања. Подаци из Табеле 1. нас наводе на закључак да су морална знања предуслов увјерења, док су увјерења предуслов понашања, а све три димензије чине морално развијеног појединца. Морално понашање би требало да буде циљ моралног развоја, због тога васпитно-образовни систем треба да подстиче усвајање моралних знања те стицање увјерења и формирање понашања.

Укупан узорак је приближно изједначен према полу, уз помоћ т-теста (Табела 1.) доказано је да дјевојчице имају статистички значајно позитивније моралне ставове у поређењу са дјечацима. Правилност се показала када су у питању и морална знања али и понашање, док разлике у моралним увјерењима нису статистички значајне. Највећа разлика у корист женског пола примјећује се у сегменту моралног понашања. Ове резултате можемо повезати са претходно наведеним истраживањем у којем је доказано да женски пол има више изражену емпатију (Miljić, 2019). Као што у Табели 1. видимо, женски пол је на вишем степену моралног развоја на статистичком нивоу значајности

0,01 за морална знања и понашање. Значајност на нивоу цијелог инструмента је 0,01. На основу претходне анализе закључује се да се прва хипотеза одбацује.

Ниво моралног развоја ученика у односу на разред

Испитивање моралног развоја у односу на разред ученика се статистички значајно не разликује, што се може закључити на основу података из Табеле 2. Ученици осмог разреда постижу боље резултате у сфери моралних увјерења и понашања, међутим разлика није статистички значајна.

Табела 2. Ниво моралног развоја ученика у односу на разред

Разред	N	M	SD	t	Df	Sig.
Знање осми	709	72,12	9,29	-477	1201	0,63
девети	494	72,38	9,17	-478	1069,88	0,63
Увјерења осми	709	59,82	8,36	0,23	1201	0,82
девети	494	59,71	9,02	0,23	1008,25	0,82
Понашање осми	709	53,58	9,13	0,49	1201	0,62
девети	494	53,31	10,03	0,48	995,65	0,63
Укупно осми	709	185,53	23,40	0,09	1201	0,93
девети	494	185,40	24,26	0,09	1036,14	0,93

Слично истраживање је показало да је број година школовања значајан предиктор моралног разумевања, тј. Претпоставља се како постоји утицај високог образовања на морални развој јер појединци тада упознају различита друштвена питања (Berk, 2008). У нашем истраживању разлика међу ученицима је само годину дана, те у складу са тим није изненађујуће што разлике нису статистички значајне. „Током дјечијег развоја од предшколске доби до виших разреда основне школе долази до пада у хедонистичком расуђивању, што одговара претпоставкама о повећању разумијевања потреба других људи. Након тог раздобља долази до расуђивања које укључује потребу одобравања од стране окружења, очекиване појмове о пожељном и непожељном понашању, прихватање улоге других, те емпатију” (Babli, 2012: 18). Иако теоријске претпоставке наводе да ученици вишег разреда имају више разумијевања и емпатије, наше истраживање није доказало поменуте разлике. На основу претходне анализе друга постављена хипотеза се потврђује.

ЗАКЉУЧАК

Из резултата истраживања може се закључити да постоји значајна разлика у нивоу моралног развоја ученика у зависности од пола, као и да дјевојчице постижу виши ниво моралног развоја у поређењу са дјечацима. Ова разлика је нарочито уочљива у домену моралних знања и понашања, где су дјевојчице показале више развијене способности емпатије и разумијевања потреба других. Ова открића су у складу са теоријским претпоставкама које говоре о томе да жене имају израженији развој моралних компетенција због раније повезаности са социјалним и емоционалним аспектима живота. Такође, показало се да ученици осмог разреда имају виши ниво моралног развоја у поређењу са ученицима деветог разреда, али разлика није статистички значајна, што може бити посљедица мале разлике у старости и образовном нивоу међу ученицима који су учествовали у истраживању. Иако се теоријски претпоставља да старији ученици, који су били изложени већем броју социјалних и образовних изазова, развијају дубље морално разумевање и већу емпатију, наше истраживање није потврдило ове разлике на нивоу статистичке значајности. Узимајући све у обзир, резултати овог истраживања указују на важност пола као фактора који утиче на морални развој ученика, али такође наглашавају потребу за даљим истраживањем које би могло дубље обрадити утицај других друштвених и образовних фактора. Очигледно је да је морални развој сложен процес који зависи од више различитих аспеката, а наставни и васпитни процеси треба да буду усмјерени на подстицање свих ученика, без обзира на пол или разред, ка вишем нивоу моралне зрелости и одговорности према друштву.

ЛИТЕРАТУРА

- Babli, K. (2012). *Moralni razvoj djece* (Diplomski rad). Osijek: Filozofski fakultet.
- Berk, L. E. (2008). *Psihologija cjeloživotnog obrazovanja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Berk, L. E. (2015). *Dječja razvojna psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

- Burroughs, M. D. (2018). Ethics across early childhood education. In E. E. Englehardt (Ed.), *Ethics across the curriculum—Pedagogical perspectives* (pp. 245–260). Springer. ISBN: 978-3030041485
- Fullinwider, R. K. (1991). Science and technology education as civic education. In *Europe, America, and technology: Philosophical perspectives* (pp. 197–215). Springer. ISBN: 978-0792308699
- Gaus, G. (2010). *The order of public reason: A theory of freedom and morality in a diverse and bounded world*. New York: Cambridge University Press. ISBN: 978-0521764264
- Gilligan, C. (1982). *In a different voice: Psychological theory of women's development*. Cambridge: Harvard University Press. ISBN: 978-0674445447
- Kohlberg, L. (1968). The child as a moral philosopher. *Psychology Today*, 2(3), 25–30. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.2.3.25>
- Kohlberg, L. (1963). The development of children's orientations toward a moral order: I. Sequence in the development of moral thought. *Vita Humana*, 6(1–2), 11–33. <https://doi.org/10.1007/BF02902188>
- Maqsud, M. (1998). Moral orientation of Batswana high school pupils in South Africa. *Journal of Social Psychology*, 138(2), 255–257. <https://doi.org/10.1080/00224549809600300>
- Mrnjaus, K. (2008). *Pedagoška promišljanja o vrijednostima*. Rijeka: Filozofski fakultet.
- Miljić, M. (2019). *Odnos moralnosti, empatije i altruističnog ponašanja* (Diplomski rad). Osijek: Filozofski fakultet.
- Pennington, D. C. (2001). *Osnove socijalne psihologije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Pennington, D. C. (1997). *Osnove socijalne psihologije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Piaget, J. (1970). Piaget's theory. In P. H. Mussen (Ed.), *Carmichael's manual of child psychology* (Vol. 1, pp. 703–732). New York: Wiley. <https://doi.org/10.1002/9780470147658.chpsy0110>
- Petrović, M. (2011). *Moralni razvoj djece* (Diplomski rad). Osijek: Filozofski fakultet.
- Pritchard, M. (1993). *Reasonable children*. Western Michigan University. ISBN: 978-0915611574
- Rathaus, S. A. (2000). *Temelji psihologije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Raboteg-Šarić, Z. (1997). Uz temu – socijalizacija djece i mladeži. *Društvena istraživanja*, 6(4–5), 423–425. <https://doi.org/10.5559/di.6.4-5.4>
- Stipić, I. (2021). *Uloga Kohlbergove teorije moralnog razvoja u kontekstu odgoja za vrijednosti* (Diplomski rad). Split: Filozofski fakultet.

- Солеша, Б. С. (2021). Елементи насиља у бајкама – могућности наставне интерпретације. *Зборник радова Учитељског факултета у Призрену – Лепосавић*, 16, 15–26. COBISS. SR-ID 52475145
- Šarić, Z. (1995). *Psihologija altruizma*. Zagreb: Alinea. ISBN: 978-953-0-60056-1
- Тасић Ранђеловић, С. (2024). Басна, драматска структура и њена примена у настави. *Образовање и васпитање*, 18(20), 91–107. <https://doi.org/10.5937/obrvas18-4773>
- Težak, D. & Čudina-Obradović, M. (2005). *Priče o dobru, priče o zlu*. Zagreb: Školska knjiga. ISBN: 978-953-0-60056-1
- Требејшанин, Ж. , & Копуновић-Торма, Д. (2023). Психолошки проблеми десе и младих у дигиталном свету. *Образовање и васпитање*, 72(1), 87–104. <https://doi.org/10.5937/obrvas19-50733>
- Tomašević, S. (2011). Aristotel – o vrlini. *Nova Akropola*, 66, 8–14. <https://doi.org/10.5559/na.66.8>
- Vasta, R. , Haith, M. M. , & Miller, S. A. (1998). *Dječija psihologija*. Zagreb: Naklada Slap. ISBN: 978-953-191-766-7
- Vlah, N. (2012). Samoprocjena ponašanja adolescenata na različitim razinama poremećaja u ponašanju. *Napredak*, 154(1–2), 149–166. <https://doi.org/10.5937/napredak154149v>
- Vujčić, V. (1981). *Proturječnosti u moralnom odgoju*. Zagreb: Školska knjiga.
- Vuković, M. (2016). *Odnos moralnog rasuđivanja i nekih sociodemografskih karakteristika* (Diplomski rad). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Vukasović, A. (1993). *Etika, moral, osobnost*. Zagreb: Školska knjiga i Filozofsko-teološki institut D. I.
- Zhang, Q. , & Zhao, H. H. (2017). An analytical overview of Kohlberg's theory of moral development in college moral education in mainland China. *Open Journal of Social Sciences*, 5(8), 151–160.
- Zubak, M. (2017). *Filozofijski aspekti odgoja – što nam djeca govore o moralnosti?* (Diplomski rad). Zagreb: Učiteljski fakultet. Preuzeto 22. 2. 2025. sa: <https://view.unizg.hr>

Marija Ž. TOMIĆ

University of Banja Luka Faculty of Philosophy Banja Luka, Bosnia and Herzegovina

Brane R. MIKANOVIĆ

University of Banja Luka Faculty of Philosophy Banja Luka, Bosnia and Herzegovina

SELF-ASSESSMENTS OF MORAL DEVELOPMENT LEVELS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN RELATION TO THEIR SOCIO- PEDAGOGICAL CHARACTERISTICS

Summary: *Moral development in primary school students represents a fundamental aspect of their overall development, shaping the way children understand concepts such as good, evil, justice, respect, and responsibility. During the primary school years, students undergo significant changes in their thinking, behavior, and social attitudes, which are largely influenced by their immediate environment – family, school, peers, and the broader community. The aim of this paper is to determine whether students' levels of moral development differ in relation to their socio-pedagogical characteristics. These characteristics include the students' gender and grade level. The research was conducted on a sample of 1,203 eighth- and ninth-grade primary school students in the city of Banja Luka. Data were collected using the Moral Development Level Scale (MDLS), which was created specifically for this research. The results showed a statistically significant difference in favor of female students in terms of their self-assessed level of moral development. Eighth-grade students achieved better results than ninth-grade students, although these differences were not statistically significant. The findings are valuable for guiding future educational practices as well as further research into children's moral development.*

Keywords: *moral development, student gender, student grade level.*

© 2025 by authors

Овај чланак је доступан у отвореном приступу и објављен је под лиценцом Creative Commons 4.0 Attribution 4.0 International ([CC BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)).

© 2025 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of Creative Commons Attribution 4.0 International License ([CC BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)).